

TERVEYSTALOUSTIETEEN LOGIIKKA JA ETIIKKA

HANNU VALTONEN

Taloustieteellisen tutkimuksen tulokset lupaavat systemaattisen tiedon käytön lisäämistä terveys- ja sosiaalipalvelujen tuottamisessa, käyttämisessä ja muuttamisessa. Tähän tällä tieteenalalla on mahdollisuus, koska nyttemmin meillä Suomessa on hallussamme muiden maiden tutkijoiden kanssa vertailukelpoiset tiedot, menetelmät ja kokemus sosiaali- ja terveysalan käytännöistä ja käytöstä. Usein Suomessa käytettävissä olevat aineistot ovat parempia kuin muissa maissa. Tosin on valittaan todettava, että tilastoaineiston laadussa on toivomisen varaa. Suomessa tehdään täysin parhaan kansainvälisen tason terveydenhuollon taloudellista tutkimusta. Ainoa tieteestä johtuva tekijä, joka jonkin verran estää taloudellisen tiedon tuottamista, on se, että koulutettuja alan tutkijoita ei ole riittävästi.

Voidaanko tutkimuksen tuottama tiedon potentiaali hyödyntää? Tieteellisen tiedon käyttökelpoisuutta voidaan arvioida sen loogisella oikeellisuudella – vain loogisesti oikein johdettu tieto on hyvää. Lisäksi tiedon käyttökelpoisuutta voidaan arvioida eettisin kriteerein – vain normatiivisesti hyväksyttävissä oleva tieto on käyttökelpoista. Molemmat kriteerit ovat tieteensisäisiä. Näiden kriteerien suhteen kustannus-vaikuttavuus-tutkimuksen asetelma on kohtuullisen valmis tutkimuksellinen väline. Taloudellisessa tutkimuksessa kannetaan huolta paitsi tiedon logiikasta myös ehkä monia muita tieteenaloja enemmän tiedon seurauksista oikeudenmukaisuuden näkökulmasta.

Jos taloudellinen tutkimus tuottaa näiden kahden kriteerin suhteen käypää ja ajankohtaista tietoa, mikä voisi estää taloudellisen tutkimuksen tulosten hyödyntämistä? Tai, jos taloudellinen tutkimus on nyt myötätulessa, niin johtuuko se tutkimuksen loogisista ja eettisistä ominaisuuksista, siitä että tieto on laadultaan hyvää ja yhteiskunnalle tärkeää?

Taloudellinen tutkimus on moneen muuhun terveyden tai sosiaalihuollon tutkimuksen näkökulmaan nähden erityisessä asemassa siksi, että taloudellinen tieto on aina hyvin lähellä politiikkaa, valtaa ja vallankäyttöä. Taloudellisen tutkimuksen tuloksia voidaan käyttää perusteltaessa rahanjakoa, ammatillisia toimia ja vaikutuksia.

POLIITTISET KYSYMYKSET TUTKIMUSKYSYMYSTEN KAAPUUN

Talouden vankkaa asemaa nykyisessä poliittisessa keskustelussa ei tarvitse kenellekään valaista. Mitä huonommin taloudessa menee, sitä tärkeämpise on politiikassa. Poliitikassa on myös meneillään paradoksaalinen politiikan välttämisen tendenssi, jossa poliittiset kysymykset pyrkivät muuttamaan teknisiksi, juridisiksi ja taloudellisiksi kysymyksiksi. Poliittisen kysymyksen muuttaminen taloudelliseksi antaa ajettulle asialle ylimääräistä voimaa, jota sillä itsellään ei olisi. Tässä muutoksessa ei taloudellinen viisus siirry poliittiseksi viisaudeksi. Sekä politiikassa että yleisessä keskustelussa taloutta myös mystifoidaan. Taloudelle annetaan sellainen myyttinen asema yhteiskunnassa, jollaista sillä konkreettisenä taloutena ei ole. Tämä mystifointi näkyy esimerkiksi (juuri) siten, että ”taloudellinen pakko” oli laman aikana pakoista paras. Taloudellinen pakko oli paras poliittinen argumentti.

Taloudellisella tutkimuksella voidaan täsmen-tää ongelmien rakennetta, kun esimerkiksi edellytetään, että asioita pannaan tärkeysjärjestykseen politiikassa. Poliitikkojen puolestaan tulisi ilmaista yhteiskunnan preferenssit. Eräässä taloudellisessa tutkimuksessa, jossa olin mukana, tehtiin juuri tämä erottelu. Tutkimusasetelmassa ja konkreettisessa tutkimuksessa erotettiin toisistaan tutkitun ongelman poliittinen ja tutkimukselli-

nen puoli. Raportissa kerrottiin, mitkä asiat vaativat poliittista päätöstä, ja tehtiin tiettäväksi, että niitä tutkijat eivät voi ratkoa. Ja toisaalta kerrottiin, mitkä asiat ovat tutkimuksellisia kysymyksiä. Tilaajien (politiikan kenttä) puolelta tutkimuksen tekijöille kerrottiin, että asian rakennetta (poliittinen ongelma – tutkimusongelma) selkeyttävästä jaosta voi olla haittaa, koska se ”tuottaa vain uusia riidanaiheita”.

Saattaa hyvin olla, että jos politiikassa pyritään eroon itse politiikasta, ei siellä myöskään haluta nähdä tutkimuksessa eksplikoituna asian poliittisia dimensioita. Kun päätöksenteossa ei ole politiikkaa, ei ole ristiriitaisia näkemyksiä eikä tule ”riitaa”.

TUTKIMUKSEN TERMIT – ARJEN TERMIT

Kaikilla kansalaisilla – muiden alojen tutkijat kansalaisiksi lukien – on taloudesta oma käsityksensä. Tutkimuksessa käsitellään sellaisia kysymyksiä, jotka ovat kenen tahansa kommentoitavissa. Taloudellisen tiedon julkisuus on aivan erilaista kuin sanokaamme epidemiologisen tiedon, fysiikan tai kemian tuottaman tiedon julkisuus. Jos epidemiologi kertoo tutkimuksensa tuloksena, että porkkanan syönti pienentää tautiriskiä kuudella prosentilla, tästä luvusta harvoin äänestetään poliittisissa elimissä, eikä siitä juuri pyydetä iskelmähtien omaan kokemukseen perustuvia kommentteja. Taloustieteen julkisuutta leimaavat juuri nämä kaksi piirrettä: taloudellinen tieto voi tuottaa merkittäviä poliittisia seurauksia ja taloudellisesta tiedosta tehtyjä tulkintoja leimaavat yleiset, yhteisessä kollektiivisessa arkitajunnassa toimivat käsitykset taloudesta ja sen toiminnasta.

Lyhyesti asian voisi esittää niin, että taloudellisella tutkimuksella on oma yleisönsä, jolla on omat odotuksensa sen suhteen, mitä taloudellinen tutkimus on. Nämä päätöksentekijöiden, tavallisten kansalaisten tai toisten alojen tutkijoiden odotukset taloustieteen tuloksista tai taloustieteen mahdollisuuksista ratkoa erilaisia ongelmia ovat erilaisia kuin taloustieteilijöiden omat käsitykset. Se, että kaikilla on oma käsityksensä taloudesta, ei suinkaan ole huono asia. En missään tapauksessa halua väheksyä kansalaisten käsityksiä taloudesta, totean vain, että ne voivat olla hyvinkin erilaisia kuin taloustieteen tutkijoilla.

Varsin konkreettinen esimerkki siitä, miten eri

viitekehyksistä tehtävät tulkinnot tuottavat aivan vastakkaisia tulkintoja, on termi ”työllistävä vaikutus”. Poliitikassa jonkin toiminnan suuri ”työllistävä vaikutus” on vahva argumentti toimenpiteen toteuttamisen puolesta. Jos toiminto a työllistää suuremman joukon kuin toiminto b, a näyttää politiikassa ilman muuta paremmalta. Kustannus-vaikuttavuus-analyysin näkökulmasta ”työllistävä vaikutus” mittaa toimintoon käytettyjen resurssien määrää, siis toiminnan kustannuksia, ja toiminto a olisi tässä tapauksessa kalliimpi. Jotta se myös olisi ”kustannus-vaikuttava”, sen tuottamien hyötyjen tulisi olla vastavasti suurempia kuin toiminnon b.

Toisella tavalla käsitteistöjen ero näkyy tutkimustilauksina tai yhteistyötarjouksina, joissa tutkimuksella tuotettavan taloudellisen argumentaation odotetaan pelastavan muutoin horjuvilla jaloilla seisovan toiminnan. Kun toiminnan tueksi ei oikein muuta löydy, niin jos sen voitaisiin osoittaa olevan ”kansantaloudellisesti merkittävää”, niin toiminto voisi pelastua. Tällaisesta ”tutkimus pelastaa pulasta” -ilmiöstä sain kokemusta tehdessäni Markku Pekurisen ja Pekka Rissanen kanssa liikunnan taloutta koskevaa tutkimusta. Jotkut urheilumiehet odottivat meidän todistavan liikunnan taloudellisen hyvyden osoittamalla, miten paljon siellä rahaa kulkee ja miten paljon sinne vielä pitäisi sijoittaa. Taloudellinen tutkimus ei voi toimia omien tavoitteidensa suhteen huonosti perustellun toiminnan pelastusrenkaana.

Sana tehokkuus merkitsee sosiaali- ja terveydenhuoltoa tutkivalle taloustieteilijälle pyrkimystä hyvään – ihmisen parhaaseen. Käsitteen sisään mahtuvat vaikeuksista etiikka, ihmisyyden kunnioitus, järki, oikeus ja moraali. Laman aikana karsintojen kohteiksi joutuneissa toiminnoissa työskenteleville työntekijöille termi on kirosana. Kirosana se ei ole siksi, että termin taloustieteellisessä merkityksessä olisi jotain vikaa. Tästä kirosanasta ei käydä tieteellistä argumentaatiota. Kirosanana tehokkuus on inhimillisyyden uhkan ja välinpitämättömyyden symboli.

Terveys- ja sosiaalipalvelujen ympärillä käydään usein keskustelua, jossa ”teknis-taloudellinen rationaliteetti” tulee ja tekee rumat temput sievälle sosiaaliselle. Tämä puhe on vain kätevä tapa jakaa maailmaa meihin ja muihin, mutta taloudellista ymmärrystä se ei lisää.

Taloustieteilijät ovat perinteisesti olleet huonoja hallitsemaan tätä tieteesä julkisuutta tai vaihtelevia tulostensa yleisöjä. Tiedon käytön ongelma on nähty päätöksentekijöiden tietämyksen ongelmana. Ulkomailla on esimerkiksi kannettu huolta siitä, tietävätkö päätöksentekijät taloustieteestä riittävästi osatakseen soveltaa sen tuloksia. Olettamus on, että tiedon lisäämisen jälkeen päätöksentekijät ryhtyisivät soveltamaan paremmin taloudellista informaatiota. Uskomus on naivi, kuten jokainen terveystalustaja tietää.

Englantilaiset sosiologit Malcolm Ashmore, Michael Mulkey ja Trevor Pinch tekivät tutkimuksen terveystaloustieteen asemasta yhteiskunnassa (*Health & Efficiency, a sociology of health economics*, Open University Press 1989). Heidän kirjansa on hyvin hyödyllistä luettavaa. He kertovat, että julkisuuteen astumista ei voi suositella heikkohermoiselle yhteiskuntatieteilijälle. Tämä askel on hyppy dramaattisella tavalla erilaiseen maailmaan kuin tutkijoiden kotikenttä yliopistoissa. Julkinen keskustelu ei synny pelkäämään terveystaloustieteilijöiden aloitteesta ja ehtoilla eikä ole heidän ohjattavissaan. Tekijät siteeraavat keskustelun pätkiä munuaistautia sairastavista lapsista, lääkäreiden erottamisesta, professorien omaksumasta jumalan asemasta, naapurista, joka kuoli muutama kuukausi sitten, Florence Nightingalesta, poliitikkojen pelkuruudesta ja tilastotietojen puutteellisuudesta. Ja kaiken taloudellisen ymmärryksen esittämisen jälkeen rouva Smith tyhjentää pöydän: "so what?". Tästä mylläkästä on sekä maallikon että asiantuntijan mahdotonta noukkia esiin järkevät argumentit.

Kirja kannattaa lukea yhteiskuntatieteen ja käytännön välisen suhteen tutkimuksena. Ashmoren ja kumppaneiden johtopäätöksiä on mm. seuraava: Terveystaloustieteilijöiden "pyrkimyksiä esti koko ajan heidän riippuvuutensa järjestelmästä, jota he yrittivät muuttaa. Lisäksi heidän identiteettiään ekonomisteina – – uhkasi (joidenkin ta-

loustieteilijöiden kohdalla) koko ajan tarve sopeutua omaan byrokraattiseen rooliin tai asiakkaiden välittömiin vaatimuksiin. Lyhyesti, he kohtasivat 'quick and dirty' -dilemman: jotta he voisivat toteuttaa taloudellista asiantuntemustaan edes jossain määrin, heidän oli tehtävä kompromisseja asiantuntemuksen käytännöllisen (kussakin erityisessä ongelmassa odotetun – H. V.) luonteen ja terveystaloustieteen laajempien pyrkimysten välillä".

Yksi kirjan sosiologisista johtopäätöksistä on, että tieteen ja käytännön kohtaamispinnoissa tavattavien diskurssien hallinta on ehto yhteiskuntatieteiden menestykselliselle soveltamiselle. Suommennettuna tämä tarkoittanee, että taloustieteilijöiden tulisi tietää ja ymmärtää, mitä muut ymmärtävät taloudellisilla käsitteillä, kuten taloudella tai tehokkuudella. Ymmärtäminen on hyvä alku, mutta itse asiassa taloustutkijoiden pitäisi entistä enemmän huolehtia siitä, että tutkimuksen potentiaali selvemmin tulisi esiin. Pitäisi entistä enemmän kertoa, mihin ja millaisiin kysymyksiin taloudellisella tutkimuksella voidaan vastata ja mihin ei.

Kulloisenkin taloudellisen tutkimuksen tulosten yleisön sivistäminen koituu myös tutkijan omaksi sivistykseksi, koska se samalla toimii keinona edistää tutkimuksen potentiaalini ymmärryksen lisäämistä myös tutkimuksen sisällä. Tutkimuksen rajojen ja sovellutusehtojen miettiminen edistää itse tutkimusta. Tutkija kouliintuu ymmärtämään paremmin oman toimintansa pätevyden ja pätevyden rajat.

Jos eettisyyden vaatimus tutkimuksessa jää vain ulkoisesta pakosta tulevaksi ylimääräiseksi rasitteeksi, jäävät myös eettisyyden noudattamisesta saatavat tutkimuksen kehittämisen hyödyt vaja-vaiksi. Jos tutkimuksen perusteiden miettimistä ja niistä kirjoittamista, yleisön sivistämistä, tehdään vain olosuhteiden pakosta, pahimpien virhetulkintojen välttämiseksi, jää käyttämättä se mahdollisuus, joka tutkimuksen sisäiselle kehittämiselle tästä syntyy.